

Cenzurirane karikature iz humorističkog časopisa *Vragoljan* (1881. – 1886.)

Cenzura tiska obuhvaća tekstualni i grafički dio u određenom časopisu. Pitanje je koliko neki karikaturni izraz može biti uvredljiv ili, prema cenzorskom mišljenju, nepodoban za tisak. Iako su svojstva likovnosti u shematiziranim karikaturama *Vragoljana* reducirana, ipak se postavlja pitanje o utjecaju likovne satire na čitatelja. Put kojim se provodila zapljena časopisa *Vragoljan* zapravo je put cenzure koju je država vršila nad privatnim i javnim mišljenjem. Ciljevi su ovoga rada pronalaženje konkretnih točaka na putu zapljene spomenutog časopisa, praćenje dokumenata na cenzorskom putu te djelomično rasvjetljavanje pitanja nepodobnosti pojedinačnih karikatura.

Gljučne riječi: karikatura, cenzura, *Vragoljan*, Austrija, Hrvatska, tisak, zakon, zapljena, arhiv

Pitanje cenzure bilo koje vrste tiskanog materijala, bila to pjesma s političkim konotacijama, javni apel na protest ili čak grafika parodijskog karaktera, otvara nekoliko aspekata. Od najniže instancije - pitanja koliko neki materijal može biti uvredljiv, nepodoban, posebno kada se radi o javnoj osobi, preko pitanja stvarnog funkcioniranja organa cenzure, odnosno njihove zbiljske djelotvornosti, sve do pitanja uplitanja državne vlasti koja raznim oblicima cenzure i zabranjivanjima izraza pojedinaca ili grupacija kroz novine zapravo oblikuje javno mišljenje, državno mišljenje. Time se zapravo zatvara krug, jer su pojedinci, javni zastupnici državnog mišljenja, nerijetko i sami »žrtve« novinskih karikatura pa tako neposredno odlučuju o sudbini karikaturnoga. Razlika novinske karikature naspram likovne satire nekog letka ili plakata sastoji se, između ostalog, u kontinuiranoj produkciji novinske karikature te profiliranom tipu recipijenata (*Vragoljan* se naručivao putem pretplate kao i većina humorističko-satiričkih listova).

Problemi vezani uz tisak i novinstvo u drugoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj izravno su vezani uz tadašnju političku situaciju, jer je tisak

bio jedino informativno sredstvo namijenjeno »širim« masama (zapravo ograničeno područje na manji postotak pismenog stanovništva), područje javnog i političkog djelovanja i kao takvo, područje kontrole od strane ugarskih i austrijskih organa vlasti. Dokumenti, odnosno spisi raznih kancelarija koji daju neke podatke o stanju u novinstvu i to putem raznih izvještaja upućenih Zemaljskoj vladi ukazuju na to kako je problem novinstva isprva pripadao u djelokrug Ministarstva unutrašnjih poslova. Ivan Beuc¹ raspravlja o administrativnom uređenju hrvatskougarske državne zajednice i njenim zajedničkim i odvojenim poslovima. Navodi kako su poslovi koje Hrvatska nije prepustila zajedničkim zakonodavnim i upravnim organima (nakon ispravljene Nagodbe iz 1871.) oni koji pripadaju djelokrugu Ministarstva unutrašnjih poslova (osim pitanja državljanstva), poslovi djelokruga Ministarstva pravosuđa te Ministarstva bogoštovlja i nastave. Također Nagodbom je izričito ugovoreno da u nadležnost Hrvatske i Slavonije spada sudbenost u svim stepenicama osim u predmetima pomorskog prava

¹ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 1985, 275 - 290.

(dakle i sudske se odluke o zapljeni te novčane kazne određuju na hrvatskom teritoriju). Bitno je naglasiti kako Zemaljska vlada počinje s djelatnošću 1869. godine a tada se ukida Kraljevska dvorska kancelarija u Beču i njene poslove privremeno preuzima Hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko ministarstvo (na čelu s tzv. *ministrom bez listnice*, a koje je bilo pod nadležnošću Središnje vlade u Budimpešti) u zajedničkoj vladi, dok se ne formira Zemaljska vlada u Zagrebu. Formiranjem Zemaljske vlade u Zagrebu ukinuto je Kraljevsko namjesničko vijeće u Zagrebu. Kraljevska Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada bila je vrhovna upravna vlast na području Hrvatske i Slavonije. Smatralo se kako kralj vrši izvršnu vlast putem te vlade. Na čelu Zemaljske vlade stajao je ban kojeg je imenovao kralj na temelju prijedloga ministra predsjednika zajedničke vlade u Budimpešti. Zemaljska vlada bila je podijeljena na tri odjela: Odjel za unutrašnje poslove i za poslove zemaljskog proračuna, Odjel za bogoštovlje i nastavu te Odjel za pravosuđe. Ti su odjeli bili podređeni izravno banu, ali su međusobno bili nezavisni i samostalni u svojoj nadležnosti.

Svi poslovi vezani uz unutrašnju zemaljsku upravu pripadali su djelokrugu Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade. Između ostalih to su bili poslovi vezani uz javnu sigurnost, nadzor nad raznim društvima, kazalištima, pa su tako i poslovi vezani uz tisak i štamparstvo pripadali nadležnosti Odjela za unutrašnje poslove. Uskoro dolazi do promjene i nadzor nad tiskom stavlja se pod nadležnost Predsjedništva Zemaljske vlade: »Prema sačuvanoj građi Zemaljske vlade očito je da je ban već pri prvoj organizaciji pojedinih odjela zadržao izvjesne poslove u svojoj nadležnosti te da je ove poslove povjerio Predsjedništvu Zemaljske vlade. Prema raspodjeli poslova koje je izvršio ban godine 1881. slijedi da je Predsjedništvo Zemaljske vlade obavljalo poslove višeg državnog redarstva, vrhovnog nadzora nad štampom, društvima i kazalištima, pasosa za inozemstvo, imenovanja osoblja Zemaljske vlade i velikih župana...«². Godine 1896. ponovnom reorganizacijom uprave, novi ban Khuen Hé-

dervary instancu »tiskovno redarstvo« također stavlja u nadležnost Predsjedništva Zemaljske vlade.

U kontekstu ocrtavanja političkog i upravno-pravnog konteksta važno je napomenuti kako je Mažuranićevim zalaganjem izašao 17. 5. 1875. Zakon o štampi³, čiju je osnovicu, pretpostavlja se, i izradio sam Mažuranić.⁴

Značajne su osobine toga zakona⁵ uvođenje porote kao garancije za postojanje slobode štampe u okviru tadašnjeg uređenja te odredba prema kojoj zapljenu lista mora potvrditi porotni sud, a cijeli se Zakon odnosi ne samo na novine nego i na druga tiskana djela.⁶ Preko odredaba *Zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*⁷ određen je i »cenzorski put« prema kojem »redarstvena oblast«⁸ vrši zapljenu lista a ona primjerak lista dostavlja državnom odvjetništvu ili kotarskom sudu koji ozakonjuju zapljenu.

Nakon banovanja Mažuranića (1873. - 1880.) i kratkog banovanja Pejačevića (1880. - 1883.)

3 »Na Mažuranićevu inicijativu Hrvatski sabor 17. svibnja 1875. donosi tri zakona o štampi: Zakon o porabi tiska, Zakon o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim i Zakon o sastavljanju porotničkih imenika za tiskovne sudove. Tim je relativno liberalnim zakonima bilo određeno da administrativnu zapljenu lista mora potvrditi porotni sud, što je predstavljalo solidniju garanciju objektivnosti suda u presuđivanju štamparskih delikata.« (Širotković - Margetić, 1988, 170.)

4 Ivan Mažuranić, *Izabrani politički spisi*, Golden Marketing, Zagreb, 1999.

5 »Ukida sustav koncesija koji je osiguravao nadzor upravnih organa nad štampom, zatim pravo administrativnih oblasti da obustave »tiskopise«, a kašnjevima se sadržaj precizira i o njemu odlučuje isključivo sud.« (Gross - Szabo, 1992, 385.)

6 *Zakon o porabi tiska za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* (proglašen u XX. komadu »Sbornika zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju«, br. 32, godine 1875.): »Poglavlje I. § 2 Što se god zakonom ovim naredjuje o tiskopisih, valja ne samo o proizvodih tiska štamparskoga, nego i o svih proizvodih književnih i umjetničkih, umnoženim ma kojim tvorilom, mehaničkim ili kemijskim.«

7 Objavljeno u XX. »Sborniku zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju« br. 34, godine 1875.

8 »Ograničava mogućnost policijske zloupotrebe pri zastavljanju određenog izdanja jer samo sudac odlučuje u roku od tri dana je li ono opravdano ili nije« (Gross - Szabo, 1992, 386.)

2 Beuc, 1985. O organizaciji odjela Zemaljske vlade vidjeti Vidmar, 1958, 285.

na mjesto bana dolazi Khuen Héderváry (1883. - 1903.) koji se zalaže za ukidanje »slobode« štampe te putem Sabora uspijeva donijeti *Zakon o ukidanju porote za štamparske delikte*.

Bitno je pokazati upravnu situaciju kraja 19. stoljeća i instance kojima se vodila država i, unutar toga, kakav je status novinstva i nadležnosti za tiskovne probleme, jer je ta ista registraturna, sada arhivska građa, danas organizirana i srede na prema svojim stvarateljima te se u arhivu prema tom kriteriju i pretražuje. Velika je vjerojatnost, i zapravo arhivistička težnja prilikom sredivanja gradiva, da građa nastala radom određene kancelarije u arhiv bude preuzeta prema principima njenog nastajanja u određenoj kancelariji, posebno se navodeći principima provenijencije i prvobitnog reda.

Danas se kroz fondove koji sadržavaju građu razdoblja druge polovine 19. stoljeća i kroz principe organizacije tih fondova može iščitati nekađašnja upravna organizacija. Tako su problemi vezani uz tisak smješteni u fond 1.78. Predsjedništvo Zemaljske vlade te u 1.79. Odjel za unutrašnje poslove zemaljske vlade - osnova pismare i u djelomično nesređeni fond (bez informativnih pomagala) 1.120. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu.⁹

Najviše podataka o štampi, cenzuri i najveći broj priloga u obliku primjerka (cenzurirane) štampe nalazim u fondu 1.78. Predsjedništvo Zemaljske vlade.¹⁰ Značajni podaci o cenzuri (humorističkih i političkih) listova i primjerci cenzuriranih listova postoje u kutiji 206. Ipak, u sadržaju kutije prevladavaju cenzurirani listovi s političkim konotacijama i u većini je slučajeva cenzurirana riječ, a rijetko slikovni materijal. Slična je situacija i s humorističkim listovima *Vragoljan* i *Bič* koji se nalaze zajedno s drugim tiskovinama u kutiji, što znači da su s njima vjerojatno i preuzeti iz

matične kancelarije u arhiv a to može upućivati na agilnost države u pitanjima političkih ili satiričkih »provokacija« prema nadležnim organima i važnim državnim osobama.

Primjerci lista *Vragoljan*, cenzurirani i necenzurirani, nalaze se u kutiji 206. fonda 1.78. Predsjedništvo Zemaljske vlade.¹¹ Ovdje se ne nalaze svi brojevi spomenutog časopisa. *Vragoljan* izlazi od 1881. do 1886. u gradu Bakru, na hrvatskom jeziku, a primjerci sačuvani u Hrvatskom državnom arhivu većinom su iz perioda od 1884. do 1886. Ostali se brojevi *Vragoljana* mogu pronaći u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ali poneki brojevi ipak nedostaju.

Odluke o zabrani i cenzuri donosi Kraljevski sudbeni stol u Zagrebu, što se i vidi na primjercima samih časopisa. Na prvoj stranici prvog broja *Vragoljana* iz godine 1885. (koji je izašao 6. 1. 1885.) malim je slovima otisnuta odredba o zapljene prethodnog broja časopisa koja glasi: »Kr. sudbeni stol u Zagrebu odlučio je na predlog kr. državnog odvjetništva u Zagrebu, da tiskopis u časopisu *Vragoljan* od 20. studena 1884. br. 22 pod naslovom »Rebus« sačinjava učin zloč. smetanja jav. mira označ. u §65 kz. Pa se zato izriče zabrana daljnog razširenja tog tiskopisa, a ova presuda ima se proglasiti na čelu prvog budućeg broja časopisa *Vragoljan*. Razlozi. U gore spomenutom tiskopisu nastoji se čitavim smjerom i sadržajem razdražiti na mržnju i prezir proti načinu vladanja i upravi državnoj, a to tvori učin zloč. Smetanja javnoga mira označ. u §65 kz. Presuda se temelji na §§32 i 34 t. z. Kr. sudbeni stol.«¹²

Ovaj primjerak *Vragoljana*, iz 6. 1. 1885., na kojem je izašla odluka o cenzuri prethodnog broja, također je cenzuriran, a to vidimo iz sljedećeg broja časopisa, 2. broja od 20. 1. 1885.¹³ Ponovno se na prvoj stranici navode dijelovi časopisa koji su cenzurirani i zabranjeni (među njima i slika »Nadpisom nerazumljivim providjena ploča«) i razlozi zapljene: »Gore spomenutimi tiskopisi nastoji se porugljivim smjerom i izopačivanjem riečih, te grdjenjem, osoba Njegove Preuzvišenosti g. bana, kao glavara zemlje izvrgnuti jav.

9 Iz fonda Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu (1850. - 1890.) pregledala sam kutije 1. i 2. u kojima se nalaze dokumenti vezani uz austrijski dio monarhije. Iz fonda 1.79. Odjel za unutrašnje poslove Zemaljske vlade - osnova pismare pregledala sam sva navedena registraturna razdoblja i naznačene kutije za koje se navodi da sadržavaju spise o nadzoru štampe: kutije 450, 1521, 3058, 32, 112, 235, 706.

10 Iz tog sam fonda pregledala sljedeće kutije: 134, 206, 723, 770, 682, 11, 12, 28, 29, 48, 77.

11 PRZV 1884 - 1886, III; 1002-5633/84, 447-3530/85, 216-4907/86, kut. 206/78.

12 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (111/1885)

13 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (379/1885)

ruglu. nastoji se dalje razdražiti proti upravi državnoj n zaposjednutih zemljah. Bosni i Hercegovini, te konačno cilim zadržajem priboćenih riečih, a i smjerom odtiskane slike razdražiti suprot javnom miru i redu, što tvori zločin smetanja jav. mira. označena u §§ 6, 8, 12, 32, 33 i 34 kpš. u poslovih tiska¹⁴. Kraljevski sudbeni stol u Zagrebu tu odluku potpisuje 13. 1. 1885. što je tjedan dana nakon izlaska zabranjenih novina. Cenzura nakon samo jednog dana poslije objave novina postoji u dva primjera. *Vragoljan* br. 3 godine 1886.¹⁵ izašao je 6. 2. 1886. a riječki veliki župan piše Zemaljskoj vladi već 7. 2. 1886. i sam navodi kako je »Na temelju §6. zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih zapljenio je izaslanik vladinoga povjerenika za grad Bakar kr. podžupanijski tajnik...«¹⁶ 3. broj časopisa *Vragoljan*, a navodi se kako su prilikom zapljene zapečaćena »slova i slog inkriminiranih časopisa«. Ovaj je put razlog cenzure i zapljene bio i u crtežu »Potjera ugarskih zastupnika za odbjeglom nagodbom«. Slično se događa i sa 8. brojem koji izlazi 20. 4. 1886.¹⁷ a zaplijenjen je 21. 4. 1886. odlukom vladinog povjerenika za grad Bakar. Cenzurirana je i karikatura Mažuranića pod naslovom »Odlikovanje«. Navedeni brojevi iz 1886. nemaju na prvoj stranici otisnute odluke o zapljeni prethodnih brojeva, kao što su to imali primjerci iz 1885. i ranije. Zapravo, ovi su brojevi i sačuvani samo kao primjerak i prilog izvješća koje riječki veliki župan upućuje Odjelu za unutarnje poslove Zemaljske vlade. U tim izvješćima navode se cenzurirani dijelovi časopisa te razlozi zapljene, na sličan način kako je i bilo objavljeno na prvim stranicama prethodnih brojeva, ali s bitnom razlikom što je na prvoj stranici časopisa objavljena odluka o zapljeni koju potpisuje Kraljevski sud, a izvješća o zapljeni potpisuje riječki veliki župan koji zatim šalje obavijest o tome Predsjedništvu Zemaljske vlade. Možda bi se moglo pretpostaviti, na temelju dotadašnjih brojeva, kako bi zapljenu nesumnjivo potvrdio i »ozakonio« sud. Cenzura nakon jednog dana po izlasku novina otvara pitanje o načinima djelovanja organa vla-

sti. U slučaju *Vragoljana* prvi cenzor je »izaslanik vladinog povjerenika za grad Bakar«.¹⁸ Nadalje se postavlja pitanje imenovanja tih izaslanika, koji uz svoje ostale funkcije imaju i ulogu tiskovnih cenzora; imenuje li njih Zemaljska vlada u Zagrebu ili zajednički organi u Budimpešti, ili ih pak imenuje izravno ugarska upravna vlast, budući da se ovdje radi o području grada Rijeke. Materijal koji sam pregledala ne daje odgovora na takva pitanja, već samo upućuje na drugi korak cenzure: odluka Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu o cenzuri i zapljeni, prije koje posrednu ulogu ima državno odvjetništvo.

U izvješćima riječkog velikog župana te na prvim stranicama pojedinih brojeva *Vragoljana* gdje je objavljena odluka Kraljevskog sudbenog suda u Zagrebu eksplicitno se navodi kako su i neke slike razlog zapljene. Međutim, nikada se ne događa da su slike jedini razlog zapljene. Većinom je cenzura usmjerena na tekstualni, a ne na grafički dio časopisa. Zaplijenjeni su sljedeći brojevi *Vragoljana*: iz godine 1884. brojevi 8, 16, 18, 19, 21, 23, 24; iz godine 1885. brojevi 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 21; iz godine 1886. brojevi 3, 6, 8, 12. S 14. brojem godine 1886. *Vragoljan* prestaje izlaziti.¹⁹

Posebno je zanimljivo usporediti iste primjerce časopisa, jedan sačuvan u Hrvatskom državnom arhivu, a drugi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.²⁰ Iako su primjerci Nacionalne i sveu-

14 Ibid.

15 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (565/1886)

16 Ibid.

17 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (1642/1886)

18 »Na temelju §6. zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih zaplenio je izaslanik vladinoga povjerenika za grad Bakar kr. podžupanijski tajnik Valerijan Zuvčić broj 3. povremenoga tiskopisa *Vragoljan*...«kr. br. 10002, sv. 3. god. 1884. (565/1886)

19 Izvješće upravitelja Rijeke upućeno Odjelu za unutarnje poslove Visoke zemaljske vlade da je *Vragoljan* prestao izlaziti s brojem 14 od 20. srpnja 1886. V. kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (3611/1886)

20 U Hrvatskom državnom arhivu sačuvani su sljedeći brojevi *Vragoljana*: iz godine 1882. broj 3; iz godine 1884. brojevi 8 - 12, 14 - 16, 18, 19, 21, 23, 24; iz godine 1885. brojevi 1 - 5, 7 - 11, 21 te iz godine 1886. brojevi 3, 6, 8, 12. Svi se oni nalaze u kutiji 206. fonda 1.78. Predsjedništvo Zemaljske vlade, 1884 - 1886, III; 1002-5633/1884, 447-3530/1885, 216-4907/1886. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici sačuvani su sljedeći brojevi *Vragoljana*: iz godine 1882. brojevi 2 - 24; iz godine 1883. brojevi 1 - 16, 18 - 24; iz godine 1884. brojevi 1-24; iz godine 1885. brojevi 1 - 24; iz godine 1886. brojevi 1 - 14.

člilšne knjižnice brojniji, vrijednost je sačuvanih primjeraka iz Hrvatskoga državnog arhiva u tome što su oni sačuvani u prvotnom obliku kako su izašli iz tiska, prije no što je cenzura uspjela narediti da se na mjestu cenzurirane slike i/ili teksta ostavi bijela praznina preko koje je samo otišnuta riječ »zaplijenjeno«. Možda su primjerci iz Hrvatskog državnog arhiva zaplijenjeni izravno iz tiska, nad njima je izvršena cenzura, primjerci su zadržani kao dokaz i poslani kao takav materijal na uvid Zemaljskoj vladi (i u njejoj registraturi arhivirani u sustav spisa koje je zatim preuzeo Hrvatski državni arhiv pa su ti primjerci danas sačuvani u Hrvatskom državnom arhivu), a ostatak časopisa vraćen uredništvu lista na daljnji tisak. Potom su izašli novi primjerci časopisa s vrlo čestim otiscima »zaplijenjeno« na mjestima gdje je bio tekst i/ili slika (s napomenom da je u nekim slučajevima tekst tako raspolovljen da mu je sadržaj nerazumljiv). Ti su primjerci sačuvani u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

Na taj su način i karikaturalne grafike koje su ovdje razmatrane cenzurom izbačene. Također se i na tim primjercima nastavlja praksa da se na prvoj stranici časopisa objavi razlog zapljene prethodnog broja, iako taj princip djeluje nepotrebno jer su cenzurirani dijelovi svih brojeva već izbačeni, pa se čini suvišnim navoditi razloge zapljene i cenzure nečega čega nema.

Ponekad dolazi do upitnih situacija, koje pokazuju propuste cenzora. Takav je slučaj kod karikature nazvane »Na izložbu« s posljednje strane 8. broja iz godine 1884. (izašao 20. 4. 1884.). Ta karikatura postoji na primjerku iz Hrvatskog državnog arhiva, u sljedećem broju časopisa ona je cenzurirana. Na primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice te karikature uopće nema, nego je na njenom mjestu preko cijele strane otisnuto »zaplijenjeno«. Međutim, ista se karikatura ponavlja u 12. broju iz godine 1884. (20. 6. 1884.)²¹, a tada nije cenzurirana.

Karikature koje su jedan od razloga cenzure i zapljene su sljedeće: u 8. br. iz godine 1884. »Na izložbu«²², u 24. br. iz godine 1884. »Nerazumlji-

vi napis«²³, u 1. br. iz godine 1885. »Nadpisom nerazumljivim providjena ploča«²⁴, u 2. br. iz godine 1885. crtež koji prikazuje razgovor Milana i Marka²⁵, u 3. br. iz godine 1886. »Potjera ugarskih zastupnika za odbjeglom nagodbom«²⁶ te u 8. br. iz godine 1886. crtež pod naslovom »Odlikovanje«²⁷.

Na mjestima ovih karikatura u primjercima iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice nalazi se praznina samo s otiskom »zaplijenjeno«. Izuzetak toga je »Nerazumljivi napis«²⁴. broja iz godine 1884. koji je otisnut i na primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Karikaturom s glavnim akterima Markom i Milanom (možda Milanom Kuševićem - dvorskim kancelarom iz ranih 1860-ih) aludira se na nezakonito stavljanje grada Rijeke pod ugarsku nadležnost. Marko spominje 66. paragraf hrvatskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, poznatiji pod nazivom Riječka krpica. Satira i parodija također na račun Hrvatsko-ugarske nagodbe glavna je tema sljedeće zaplijenjene karikature »Carneval ili Potjera ugar. zastupnika za pobjeglom nagodbom«, a za vrijeme ustanaka u Bosni (iz godine 1877.) i Mažuranićeve uloge u njima osvrće se karikatura pod naslovom »Odlikovanje«. Spomenute karikature izašle su u novinama 1885. i 1886. a u njima se parodira i ismijava situacija iz kasnih 1860-ih i 1870-ih godina pa takav anakronizam začuđuje i ostavlja prostora pretpostavkama. Jesu li se događaji iz 1860-ih nakon petnaest godina smatrali poviješću i kao takvi pogodnima za satiričku analizu te koliko bi kao takvi mogli izazvati razumijevanje i potaknuti humor čitateljstva. Ili se možda odnose na događaje vezane uz Hrvatsko-ugarsku nagodbu, odnosno ukazuju da se na njene posljedice gledalo kao na još uvijek aktualna pitanja te su zbog toga i cenzori bili potaknuti sagledati nastale karikature kao izraz suvremenosti filtriran kroz javnosti poznate situacije iz prošlosti. Postoji manja vjerojatnost da su te karikature nastale mnogo ranije te su samo naknadno uvrštene da

21 Primjerak sačuvan i u Hrvatskom državnom arhivu (kr. br. 1002, sv. 3. god. 1884. (2780/1884) i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

22 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (1711/1884)

23 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (5922/1884)

24 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (111/1885)

25 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (379/1885)

26 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (565/1885)

27 kr. br. 1002, svez. 3. god. 1884. (1642/1886)

popune prazna mjesta u časopisu čiji brojevi ponekad izlaze bez slikovnog materijala.²⁸ Likovne značajke slične su trima navedenim karikaturama, dok »Nadpisom nerazumljivim providjena ploča« zahtijeva više tekstualan način čitanja pri čemu su elementi likovnosti svedeni na minimum linijskog crteža. »Carneval« iznenađuje izrazitim ritmom među likovima i plošnošću izražaja, koja nas vodi prema kraju stoljeća. I ovdje je prisutna redukcija i geometriziranje detalja ali i tehnička neujednačenost i slabija izvedbena kvaliteta kao i na ostalim primjerima. Težnja prema prenošenju poruke te zanemarivanje izražajnosti upućuju na amaterske crtače, u svakom slučaju anonimne. Slična se kvaliteta i izraz zadržava i na ostalim karikaturama, necenzuriranim, koje su gotovo jednako provokativne u svojim porukama, pa se otvara pitanje o kriterijima po kojima je neki crtež upotpunjen tekstom problematičan, a drugi se ne smatra takvim od strane cenzora. Moguće je kako je glavni kriterij zabrane ovih karikatura, a ujedno i njihova međusobna sličnost, upravo njihova provokativnost usmjerena prema Ugarskoj i problemima državne zajednice Hrvatske i Ugarske. Gotovo svaka od navedenih karikatura bila bi manje upućenom promatraču nerazumljiva da nije popraćena tekstualnim dijelom čiji sadržaj danas zahtijeva dobro poznavanje povijesnih prilika i raznih povijesnih konotacija da bi bio pravilno shvaćen.

Razlog tako malog broja pronađenih cenzuriranih karikatura pronalazim u činjenici da se karikatura i satira općenito krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada su se trebali sačuvati naslijeđeni spisi iz ranijih upravnih razdoblja, smatrala popularnom, pučkom i svakodnevnom vrstom likovnog izražavanja čije se istraživanje tada još nije počelo afirmirati.

Dimenzije i problemi cenzure u tisku kraja 19. stoljeća općenito teško su razjašnjivi zbog zamršenog političkog i upravnog konteksta u kojem se tada nalazila Hrvatska.

Ovo je istraživanje ograničeno na razmatranje o cenzuriranim karikaturama druge polovine 19. stoljeća, objavljenima u humorističkom časopisu *Vragoljan*, odnosno na arhivskoj građi koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Ujedno je ovo bio i pokušaj rekonstrukcije načina na koji se obavljala cenzura tiska na definiranom primjeru časopisa *Vragoljan*.

Izvori i literatura

Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.

Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Globus, Zagreb, 1992.

HDA fond 1.78. Predsjedništvo Zemaljske vlade 1884. - 1886., III.; 1002-5633/ 1884, 447-3530/ 1885, 216-4907/ 1886

HDA fond 1.79. Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade - osnova pismare.

HDA fond 1.120. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu.

Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, Stvarnost, Zagreb, 1962.

Ivan Mažuranić, *Izabrani politički spisi*, Golden Marketing, Zagreb, 1999.

Hotimir Sirotković i Lujo Margetić *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

Josip Vidmar »Registratura Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu 1869 - 1918« u *Arhivski vjesnik*, 1/ 1958, 411 - 445.

Zakon od 17. svibnja 1875. ob uvedbi kaznenoga postupnika, zakona o porabi tiska, o sastavljanju porotničkih listina i zakona o postupku u poslovih tiskovnih, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb, 1875.

28 Unatoč tome rijetko se događa da se iste karikature i grafike ponavljaju u različitim brojevima.

Censored caricatures from the *Vragoljan* humorous magazine (1881-1886)

Summary

The magazine for humour and satire *Vragoljan* was published in the city of Bakar from 1881 to 1886. Due to its satirical mocking of the state authority and parodies of political figures, it was often impounded and subject to very strong censorship. The censorship functioned on several levels - from local, enforced by the delegate for a region, to the state attorney in Zagreb and the Royal Court of Law. The writings created through such an administrative process and the copies of the censored publication before and after the censorship was implemented, were archived by the Government of the Land in Zagreb, first in the Division for Internal Affairs and later, with the reorganisation of the system, in the Presidency of the Government of the Land. These documents are today kept in the Croatian State Archives and are the source of information for this paper.

Key words: Caricature, censorship, *Vragoljan*, Austria, Croatia, publishing, laws, impounding, archives

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodi sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.